

När tanke och fantasi tröt

| av Claes G. Ryn

Extremvänstern behövde inte göra mycket för att sätta ett klart avtryck i Sverige.
När den kom stod borgerligheten redan handfallen.
Både som politik och kultur hade den avskrivit sig själv.

NÄR 1968 ÅRS IDÉER drabbade Sverige stod den svenska sk borgerligheten intellektuellt och kulturellt nästan försvarslös. Den kunde bjuda motstånd i kraft av redan innehavda samhällspositioner och beskylla den icke socialdemokratiska vänstern för extremism, vettlöshet, osaklighet, odemokratiskt sinnelag, etc, men antingen borgerligheten ansåg sig liberal, konservativ eller kulturkonservativ stod den utan en genomtänkt och levande helhetssyn utifrån vilken den i grund hade kunnat bemöta vänstern. Borgerlighetens försvarare saknade i stor utsträckning intellektuell och kulturell självmedvetenhet – behövde så att säga tänka efter för att veta vad de representerade.

Det skall i förbigående nämnas, att ordet "borgerlig" i denna artikel används på konventionellt svenskt sätt och i brist på bättre. Det ligger i terminologin inte underförstått, att idéer bara skulle vara uttryck för klassintressen.

EN BORGERLIG ÅSKÅDNING bestod på sextioalet mest av kvardröjande, med sociala fördomar nära förbundna synsätt. I moraliskt hänseende höll de borgerliga i stort sett ännu fast vid gamla kristna begrepp, åtminstone i mera konservativa kretsar, men utan att ha funderat så mycket på varför. Man värdesatte fortfarande kvalificerad utbildning, på sina håll rentav av klassisk typ, men utan att ha tänkt igenom utbildningens syften. Litteratur, historia, musik och konst kändes inte längre lika viktiga som matematik och naturvetenskap. Man var mistrogen mot en växande stat men utan att verkligen ha reflekterat kring regeringsmakten och dess förhållande till andra samhällsinstitutioner. Man förordade ett fritt näringsliv och kände samhörighet med företagarkvärlden men utan att ha tänkt särskilt mycket över den fria marknadens moraliska, kulturella och andra förutsättningar. Att alla dessa ämnen hänger nära samman och i sista hand behöver behandlas i ett helhetsperspektiv var en tanke som borgerlighetens representanter hade svårt att riktigt förstå och rentav värjde sig mot.

Det fanns förstås professorer och andra akademiker med borgerliga sympatier, men få hade en övergripande och filosofiskt inträngande grundsyn. Bara i undantagsfall var anti-socialistiska intellektuella tillräckligt hemma i centrala livsåskådningsfrågor för att kunna relatera dem till utbildning, politik, ekonomi, etc. Tidigare generationers borgerliga akademiker hade ofta haft en bred bildning, men denna humanistiska tradition hade effektivt undergrävt av positivistiska vetenskapsbegrepp, som ställt in den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen på empiristiskt studium av snävt avgränsade ämnen.

BORGERLIGHETEN BEFANN sig på sextioalet sedan länge intellektuellt och kulturellt på defensiven mot socialismen och besläktade kulturyttringar. Här och där hade den lyckats bromsa eller moderera utvecklingen mot egalitarism och statskontroll, men vänsterns intellektuella och kulturella initiativ hade tagit ut sin rätt. Många av borgerlighetens företrädare hade, utan att ens alltid vara medvetna om det, tillägnat sig åtskilligt av vänsterns perspektiv och språk.

Något fullödigt alternativ till vänstern förekom inte i den allmänna debatten. De som redigerade de borgerliga tidningarnas kultur- och debattsidor var i många fall själva en sorts försiktiga vänstermänniskor, på grund av social bakgrund dragna till ett borgerligt politiskt parti men särskilt i fantasi- och känslolivet lockade av vänstern. Chefredaktörerna på de ledande borgerliga tidningarna företrädde nästan utan undantag en blek och idélös allmänborgerlighet. Inom förlagsvärlden verkade nominellt borgerliga chefer och redaktörer i ett klimat av vänstersensibilitet. Extremvänsterns växande inflytande från 1968 och framåt gjorde det mera inopportunt än någonsin att ge utrymme åt helt icke-socialistiska åsikter. Man fick alltså i den nationella svenska debatten leta nästan förgäves efter professorer, författare, kulturpersonligheter och andra som inte bara hade en från vänstern klart avvikande mening utan en genomtänkt, rikhaltig helhetssyn.

HUR HADE OPINIONSLÄGET blivit sådant? Det som försiggår i nuet har förberetts i tanke- och fantasilivet. Innan samhället börjar röra sig i en viss riktning har människorna kommit att uppfatta sig själva och livets möjligheter på ett visst sätt. Tanke och konst på högsta nivå – under årtiondenas lopp förmedlade till folk i allmänhet i lättillgängligare versioner – ger människorna nya förhoppningar och synsätt och får dem att vilja leva annorlunda. Kristendomens människor såg tillvarons villkor och utsikterna till lycka på ett helt annat sätt än de som i dag lever för att maximera bekvämlighet, trygghet och njutning. Innan en hedonistisk livsinställning kunde börja framstå som överlägsen måste tanke- och känslolivet förvandlas. Just detta skedde i västvärlden under de senaste två hundra åren, utan att för den skull den äldre synen helt utplånades.

En kultur- och idéhistoria med syfte att förklara hur svenskarna blev sådana de var på 60-talet måste ta fasta på specifikt svenska omständigheter men också relatera dessa till de stora utvecklingslinjerna i västerlandet som helhet. Sålunda kan vi inte förstå 60-talets (eller dagens) Sverige utan att begripa franska revolutionens idéer och det enorma inflytande inom såväl konst som tanke, som utövats av Jean-Jacques Rousseau. Denne förkunnade människonaturens godhet och hävdade, att känslsamhet, inte karaktär, är människans och särskilt moralens adelsmärke. Ondska är, menade Rousseau, inte något som individerna måste bekämpa i sitt eget inre utan något som sitter i förtryckande samhällsinstitutioner. 60-talets människor hade rötter också i andra strömningar, som undergrävt tanken om människonaturens kluvenhet mellan högre och lägre och tanken om individuellt moraliskt ansvar. Dessa strömningar kunde ytligt sett te sig ganska olika – de var bl a romantiska, rationalistiska eller materialistiska – men var i viktiga avseenden nära besläktade. Tillsammans formade de en ny syn på livets villkor och på förutsättningarna för en djupare livstillfredsställelse.

ETT AV RESULTATEN var drömmen om ett helt nytt, rättfärdigt och lyckligt samhälle byggt på ruinerna av det historiskt framvuxna, förtryckande samhället. Detta mål skulle uppnås genom politisk mobilisering och under ledarskap av insiktsfulla och djupt kännande individer. När rösträttens utvidgande på 1900-talet gav politisk skjuts åt denna framtidsvision i Sverige hade den för länge sedan fångat fantasin och tanken. Socialismen propagerade från början öppet för en fullständig omstöpning av samhället, men den var inte ensam om att förkasta traditionella tankesätt. På ett tidigt stadium fanns ett släktskap mellan socialism och liberalism av en viss typ. John Stuart Mill, vanligen uppfattad som en liberal centralgestalt, blev i England med tiden en av

pionjärerna för den sociala ingenjörskonsten. Samhället borde enligt Mill göras om i grund av en sorts intellektuell prästklass, vigd åt en ny, upplyst religion, vad Mill kallade "the Religion of Humanity". Framsteg krävde att kristendom och andra förlegade religiösa och moraliska föreställningar och motsvarande institutioner kritiserades sönder och samman i fri debatt. Därefter kunde de upplysta konstruera fram det goda samhället. Mill hade starkt inspirerats av Auguste Comte, positivismens filosof. För båda hägrade ett samhälle där vetenskap och förnuft skapat enighet om tillvarons mål. Vetenskap, politik och humanitära stämningar skulle bli en oupplöslig helhet.

Även i Sverige visade sig socialism och en viss sorts liberalism svåra att skilja åt. Herbert Tingsten påminner i mycket om Mill. Tingsten var länge socialist, och när han övergick till vad han kallade "liberalismen" betraktade han likafullt en socialdemokratisk välfärdsstat som målet inte bara för Sverige utan också för resten av världen.

Social ingenjörsteknik med syfte att i praktiken omsätta en upplyst, humanitär vision blev för stora grupper, också långt in i borgerligheten, det vedertagna begreppet om politik, dock att på den borgerliga sidan detta synsätt blandades upp med kvardröjande gamla uppfattningar. Fastän denna eftersläpning bevarade en viss kontinuitet med äldre västerländsk tanke och kultur, spred sig en socialdemokratisk grundsyn inom samtliga de borgerliga partierna.

DET SOM SKRIVS I TIDNINGAR och tidskrifter och diskuteras inom politiska partier är i mycket stor utsträckning utflöden från universitetet. Dessa dominerades på 60-talet sedan länge av kunskapsteoretisk positivism och däremot förbunden värdenihilism eller värderelativism. Positivismen intresserade sig efter delvis naturvetenskaplig modell för insamling av yttre, "empiriskt" verifierbara fakta. Den hävade vad den kallade rationalitet och vetenskaplighet men ville inte höra talas om att man vetenskapligt-filosofiskt kunde utforska t ex moralisk eller estetisk universalitet. Däremot ansågs det vetenskapligt att i nihilistisk-rationalistisk anda gendriva sådana föreställningar. Studiet av humanistisk-historisk erfarenhet som väg till kunskap om det mänskligt allmängiltiga hade på 60-talet i det närmaste förtvinat. Djupgående forskning och tänkande i de stora livsåskådningsfrågorna var till ytterlighet ovanliga. Ämnen som historia, filosofi, och litteratur var numera så upplagda, att studenterna läste dem inte i en känsla av att berika den egna tillvaron utan mest för att slutföra examina. De som med verkligt allvar sökte livsinsikt fann att universitetet knappast var rätta platsen. De som stannade där för att forska eller undervisa var i allmänhet

personer som inte störcdes av bristen på tanke, bredd och djup.

Tilläggs skall att sambandet mellan den positivistiska vetenskapssynen och en politisk-social ingenjörsmentalitet var särskilt tydligt i de samhällsvetenskapliga ämnena. Borgerliga akademiker som professorerna Gunnar Heckscher, Bertil Ohlin, och Herbert Tingsten tillhörde inte samma parti som Gunnar Myrdal, men de hade i stort sett samma vetenskapssyn, och de drogs politiskt mot samma samhällssyn och sociala ingenjörstänkande. Vetenskapen skulle visa vägen till det nya samhället och även skriva framstegens historia. De insiktsfulla skulle placera in allt på rätt plats. Positivismen uppammade inte djärva radikala grepp men väl en metodisk, byråkratisk-administrativ attityd till det nya samhällets förverkligande, en inställning som hos mera borgerligt folk kunde smälta ihop med gammal svensk ämbetsmannahåg och lutherskt ordningssinne.

NÄR EXTREMVÄNSTERN bredde ut sig i slutet på 60-talet fanns inom borgerligheten nästan inget av den sorts filosofiska vidd och djup och intellektuella självständighet, som krävdes för att eftertryckligt bemöta den. De borgerliga besatt inte ens så mycket historiskt minne, att de kunde mobilisera en äldre tids tänkande. Borgerligheten hade haft svårt att värja sig redan mot den mattare vänster som länge haft initiativet i Sverige. 1968 års idéer innebar visserligen en kraftig radikaliseringsring, men de var intellektuellt och fantasimässigt nära besläktade med den ideologi och kultur som bar upp den svenska socialdemokratin. Nyvänstern var inte speciellt ny. Dess rousseauanska drag var t ex påfallande, även om extremvänstern i sin okunnighet och självupptagenhet inte alltid var medveten om detta. Men det var just rousseauismen och angränsande strömningar, som borgerligheten aldrig lyckats förstå och bemästra.

I sin brist på intellektuell och kulturell vitalitet var borgerligheten en del av det som inbjöd till utmaning i någon form. 1968 års idéer uppfattades av många omogna men sökande och otillfredsställda ungdomar som en frisk fläkt i en inpyrd och självbelåten miljö. Det var i brist på alternativ som många föll för den nya vänstern. Här diskuterades ju grundläggande livsproblem av den typ som den akademiska positivismen belagt med Fragesverbot. Extremvänstern kändes som en befrielse. Äntligen något sorts svar på trängande frågor!

Det intellektuella och kulturella trycket kom även inom den sk borgerligheten från vänster. Herbert Tingstens nedlåtande attityd mot traditionella moraliska och religiösa föreställningar och mot en mera allmänt konservativ grundsyn är välbekant. Som akademiker hade han som positivist och värdenihilist varit med om att genomdriva det nämnda "frågeförbudet" i livsaskåd-

ningsfrågor. Tingsten och hans lierade hade hjälpt till att undergräva tilltron till äldre västerländska synsätt, och i deras spår kom nyvänstern med ett mera fantasi-eggande alternativ än den av Tingsten förordade idylliska välfärdsstaten.

Det var inte bara en tillfällighet att en salongskommunist som Olof Lagercrantz skulle göra sig bred på den tidning där Tingsten varit chefredaktör eller att Tingstens kanske störste beundrare ganska snart skulle komma att ersättas som FPU-ordförande av en dåtida revolutionär, Per Gahrton.

Inom högern var motspänstigheten mot vänstern större och rörligheten mindre, men bristen på intellektuella och kulturella ankarfästen gjorde att den alltmer försökte rättfärdiga sina ställningstaganden inom ramen för den dominerande tanke- och fantasifären. Detta skulle kräva allt större självförnekelse allteftersom vänstern i media, kulturlivet och vid universiteten förstärktes med leninister, maoister, trotskister och andra.

BORGERLIGA POLITIKER, akademiker, journalister och företagsledare som formades i denna miljö har ofta en halvt omedveten inställsamhet gentemot vänstern och en stor ängslan att hamna utanför consensus – detta inte bara av hänsyn till det egna anseendet utan därför att en del av personligheten faktiskt också är inställd på vänsterns våglängd. Man anser sig borgerlig såsom förespråkare av en friare marknad, men man sympatiserar samtidigt med vänstern i andra avseenden, t ex rörande sexuell frihet, sociallagstiftning, eller jämlikhet.

Ett talande exempel på den intellektuellt och kulturellt utarmade borgerlighetens psykologi är dess firande och haussande av fd vänsterextremister som rört sig åt det borgerliga hållet. Bristen på självförtroende och egna resurser kunde inte bli tydligare.

Borgerlighetens företrädare betedde sig efter 1968 som kunde förväntas av personer på vacklande intellektuell och kulturell grund. Att de på senare år blivit litet uppkäftigare mot vänstern, beror delvis på att historiska fakta så eftertryckligt illustrerat dess omänsklighet och ekonomiska oduglighet.

Borgerligheten har också intellektuellt vitaliserats något, om än mest i ekonomiska frågor och genom idéimport från utlandet. När det gäller de stora livsaskådningsfrågorna och kulturlivet, de områden där den långsiktiga samhällsutvecklingen i sista hand avgörs, saknas ännu den filosofiska mognad och den konstnärlighet som skulle kunna ge upphov till en renässans på bred front. Endast nyskapande tanke och fantasi kan rycka initiativet från vänstern i Sverige.

Claes G. Ryn (cryn@erols.com) är professor i statsvetenskap vid Catholic University i Washington, DC.